

ספרות, טריטוריה, ביקורת: ברנר והז'אנר הארץ-ישראלי

שי גינזבורג

המחלקה לשפטות ולספריות אסיאתיות ואפריקניות, אוניברסיטת דיווק

מבוא

רבות נכתב בשנים האחרונות על הקשרים בין דימויים מרחביים של אזורים שונים בעולם לבין פרקטיקות אידיאולוגיות ופוליטיות מודרניות. הקולוניאליזם האירופי, הקפיטליזם הגלובלי ועליתה של הלאומיות נקרוים דרך השתנותן של תפיסות מרחביות. אולם נדמה לי שהאופן שבו דימויים מרחביים מעצבים את ביקורת התרבות בכל ואת ביקורת הספרות בפרט נותר לא מוגפה ברוכו. כדי להאריך את תפקוד המרכז של דימויים מרחביים בעיצובם של מושגים ביקורתיים אטמקד במרקחה מבחן אחד: ביקורת הספרות של יוסף חיים ברנר וקשריה לדימויים המרחביים של ארץ-ישראל.

המאמר מורכב משלושה מישורים החוצים זה את זה. בראשון אבחן בקצרה את תפיסת המרחב של ארץ-ישראל כפי שהיא משתקפת במפות האזרע מראשית ימי הביניים ועד תחילת המאה ה-20. בשני – הציג המركזי של המאמר – אטמקד ביוסף חיים ברנר ובأופן שבו תפיסת המרחב הגיאוגרפי מעצבת את השדה הספרותי במאמרו "הז'נර הארץ-ישראלי ואביזוריוה" (ברנר 1911).¹ במשורר השלישי אסקור את הבחנתו של דיוויד לויד בין ספרות מז'ורית לספרות מינורית ואת השימוש שפרדרייך ג'יימסן עושה באלגוריה מנוקדת המבט של המפה הפלטית, העומדת במרכז טיעוניהם של השניים. בהתאם, המאמר פורש טיעון בן שלושה שלבים. בשלב הראשון אבקש להראות שמפורת ארץ-ישראל שצירוף

* רבים תרמו למחשבתינו על הנושאים העולמים במאמר זה. אני מבקש להודות למשתתפי הסמינרים של החוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, של החוג לתורת הספרות באוניברסיטת תל-אביב ושל החוג לשפה ולספריות אסיאתיות ואפריקניות באוניברסיטת דיווק. תודה מיוחדת לאריה ספוזניק, ללואין בית-לחם, לרות גינזבורג ולדורון נרקיס על הערותיהם לגרסאות מוקדמות של מאמר זה.

¹ במקורו פורסם המאמר בכתורת "הז'נר הארץ-ישראלי ואביזוריוה". במהדורות כל כתבו של ברנר מופיע כותרת המאמר "הז'נר הארץ-ישראלי ואביזוריוה", ואילו בוגוף המאמר מופיע האות "ז'אנר"; בדברים הבאים אני מצטט את מהדורות כתבו. על המקור התלמודי של המושג המשפטית-תלמודי "אביזוריוה", ראו חובר 2007, 329–330.

במהלך המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 ממחיזות אלגוריה נוצרית, שעציצה את המפות הנוצריות של האזור מראשית ימי הביניים ושהעניקה למפות מראית עין של התלכדות ואחדות. בשלב השני אטען שביקורת הספרות והתרבות של ברנו נבנתה מתוך תמודדות עם התלכדות ואחדות אלה וڌחיתן. על בסיס הקריאה בברנו אבקש בשלב השלישי לבחון את מגבלותיה של תפיסת הספרות הלאומית העולה מן הבדיקה בין ספרות מזרעית לספרות מינורית מחד גיסא, וממן הדיוון באלגורייה הלאומית מאידך גיסא. הדיוון בברנו יאפשר לתאר מתחווה של תפיסה חלופית של הספרות העברית הלאומית בארץ-ישראל.

קרטוגרפיה

חוקרים רבים הפנו את תשומת הלב לאופן שבו הקרטוגרפיה האירופית המודרנית מעצבת את המצב הפוסטקולונייאלי בכל ואט המצב הלאומי הפוסטקולונייאלי בפרט. בין החוקרים המשפיעים ביותר בתחום אפשר לציין את ספריהם של בנדייקט אנדרסון ([1991] 1999), של פול קרטר (Carter 1988) ושל חוסה רבסה (Rabasa 1993). למרות ההבדלים הרבים בין גישותיהם של החוקרים, קו מרכז מקשר ביניהם: שלושתם מתמקדים באזוריים שבשולוי המפה האירופית. כך הם מבנים למשעה תבנית בינהריה, מפה מוקטבת המתקימית בין שני מיקומים בלבד: בין מרכז לשוליים, בין אירופה למוסבוטה. אולם מיקומה המוחיד של ארץ-ישראל בדמיוון האירופי רומו על כך שאי-אפשר להחיל תבנית זו כפשטota על הקרטוגרפיה של האזור ועל מקומה במחשבה הלאומית היהודית. בנגדו לטריטוריות לא אירופיות אחרות, ארץ-ישראל בכלל וירושלים בפרט תפסו מקום כפול במסורת הקרטוגרפית האירופית. בהיותה זירת ההתרחשות של כתבי הקודש הנוצריים, ארץ-ישראל מוקמה במרכזו של מפת העולם הנוצרית. בה בעת, כאחת מארצאות המזורה האקווטיות, שנוטרו במידה רבה בלתי נודעות לאירופים עד המאה ה-19 ואף לאחר מכן, היא מוקמה גם בשולייהן של מפות אלה. מיקום כפול זה מחייב לחשב על מונחים קרטוגרפיים שונים מלאה העומדים בדרך כלל במרכז החקירה הפוסטקולונייאלית.

יותר מ-6,000 פעמים תוארה ארץ-ישראל במפות אירופיות ונוצריות, מספר גדול לאין שיעור מכל נושא קרטוגרפי אחר.² כ-terra sancta — הארץ הקדושה — הנוצרית, היא נתפסה כמעט טופוגרפי וגיאוגרפי אך גם זמני יהודי, שהוקי המורכב והזמן הרגילים

² שטן תש"א, 13. מחקרים רבים עוסקים בקרטוגרפיה הנוצרית של ארץ-ישראל. לסקירה כללית של תולדות הקרטוגרפיה של האזור ושל ירושלים בפרט, וראו בין היתר שטן תש"א; וילנאי תשכ"א; רובין תשמ"ו; תשמ"ח; תשבי 1996; 2001; ראו בין היתר לוי-רובין תשנ"א; קוחן תשנ"א. אל מול העשור המחקרי בתחום הקרטוגרפיה הנוצרית של האזור בולט מיעוט המקרים המתארים את הקרטוגרפיה המוסלמית והעותומאנית שלו. יוצא דופן הם קנת' נבנצל (Nebenzahl 1986, 28–29); ואריאל תשבי (2001, 128–133) בפרקם קצרים בספריהם, וכן דב גביש ורות קרק (1993); ראו גם גביש ובנ-פורת תשס"ד.

איןם חלים עליו. כפי שכותבת ביאנקה קוחנלו (תשנ"א, 399), המפות הנוצריות של ימי הביניים היו "שילוב מיוחד במינו של מציאות וסמל; של מסורת התקופות הקודמות ושל חידוש; של פירושים אפוקליפטיים, היסטוריים ותיאולוגיים; ושל תיעוד גיאוגרפי". מחד גיסא, המחזיו המפות הנוצריות את הדrama של ההתגלות האלוהית במישור האנושי, את הקיום ייחדיו של קודש וחול, ובמיוחד את ההשתנות מהאחד לאחר ואת דרכו של המאמין לגואלה. הן ביקשו ליצג כך את האלגוריה ואת האלגוריזס – את ההפנה של סיפור הגאולה בנוף האנושי ואת "פיצוזה" המבע האלגורדי ופענוח המשמעות המוצפנת בו – על המשור האחד של גילון המפה. מצדך גיסא, הן יצגו והדיקו בעת ובעונה אחת את הכישלון האירופי לכונן שלטון נוצרי ברקיעם באזור ואת המרחק והחץ הגיאוגרפיים, הפוליטיים, הכלכליים, התרבותיים והדתיים בין אירופה לארכ'-ישראל, ובכך קראו לתיגר על הקשר בין הממד הפוליטי לממד התיאולוגי. המתח בין גיאוגרפיה ארצית לגיאוגרפיה של גואלה ובין גבולות פוליטיים לגבולות תיאולוגיים אינו יהודי למפות ההיסטוריות והוא ממשיך לעצב את הרטוגרפיה של האזור עד ימינו.

בסוף המאה ה-18, כ-500 שנים לאחר נפילת המזב האחרון של מלכת ירושלים הצלבנית בארץ-ישראל ב-1291, היה האזור עיירה terra incognita – ארץ לא נודעת – לאירופים. מסעו הצבאי של נפוליאון לאזור בשנים 1798–1799 הביא לניסיונות הראשונים למפותו לפי אמות המידה הרטוגרפיות האירופיות החדשות. אינטראסים אימפריאליים – קולונייאליים, פוליטיים וככליים מלאו תפקיד חשוב בעניין הגובר שגילו המעצמות האירופיות בארץ-ישראל, אולם מעל כל אלה ריחפו אידיאות היסטוריגראפיות, ואף יותר מכך, תיאולוגיות, שהשתלבו ללא היתר באינטרסים הארץים ועיצבו אותם ואת המחקר הרטוגרפי של האזור. מחקרים מן השנים האחרונות האחזרו של ספינות הנוסעים לאזור חשפו את האידיאולוגיה שהבנתה את התיאורים בכתב, את הציורים ואת הציומים של ארץ-ישראל. אולם רק מעט נכתב על האידיאות הנוצריות והאימפריאליות שעיצבו את הדימויים הרטוגרפיים המדעיים שנוצרו מסוף המאה ה-18 ועד ראשית המאה ה-20, ולאה עדין נתפסים כמייצגים את התקדמותו לקרה יציג מדעי הולם, אובייקטיבי ובלתי תלוי של האזור.³

במראן, היו המפות המדעיות החדשות שונות בצורה ודרילית מהפות שקדמו להן, והן שיקפו את התפשטה הרטוגרפיה בת הזמן בדבר היחס הרاوي בין מחקר שטח, תכנון מתמטיות וייצוג קרטוגרפי. אולם בה בעת הן ביטאו שאיפה דומה לו שעצבה את המפות

³ על אודוט המאמצים האירופיים למפות את האזור במאה ה-19, ראו בן-אריה 1970; תלל"ג; תשמ"ו; תשנ"א; גביש תשנ"ב; גרן 1999; תש"ס; Hopkins 1968; Moscrop 2000. על יצוגים של הנוסעים האירופים והאמריקנים לארץ-ישראל, ראו Melman 1992; Davis 1996; Obenzinger 1999. על דנים בכרטוגרפיה רק בעקביפין. דין נרחב יותר במקרים התיאולוגיים של הרטוגרפיה של ארץ-ישראל במאה ה-19, אם כי מוגבל במספר מצומצם של מפות, אפשר למצוא אצל Monk 2002; Long 2003.

של דורות קודמים: השאייפה להמחיז את סיורי הקודש. כך, ממציהם של הכרטוגרפים הנוצרים להכיף את האזרע לאמות מידת אירופיות — פוליטיות, טכנולוגיות, מדיעות, אתיות ואסתיות — הפכו לחלק מרכזי בניסיון לאמת סיורים אלה באופן מדעי ולעגן אותם במרחב גיאוגרפי ממשי. הכרטוגרפיה היפה כך כל שרת במערכה לביסוס hegemonיה הנוצרית בארץ הקודש ואף לכיבושה מחדש מידי הטורקים, מערכת שהתחמשה כזכור במלחמות העולם הראשונה (ולזו האחורה היהתה תרומה למיפויו של האזור).

בניגוד הכרטוגרפים של טרייטוריות לא אירופיות אחרות, שפעלו על רקע ההתקפות הקולוניאלית האירופית והאמריקנית, הכרטוגרפים של ארץ-ישראל במהלך המאה ה-19 לא ניצבו בפני מרחב בتوزי, חסר מסורת בת משמעות (מנקודת מבט האירופית), שאת גבולותיו, את ציונו ואת שמותיו יכולים היו לקבוע כרצונם.⁴ נחפוך הוא, המרחב היה מסומן במספר רב של מסורות שמהן לא היו יכולים ואף לא רצוי להתעלם, שכן כפי שכבר ציינו, הן איששו בעבורם את מקומם ואת מעמדה הקוסmolוגיים המיוחדים של ארץ-ישראל ואת אמיתותה של האמונה הנוצרית. הבעה שהעמידה ארץ-ישראל בפני הכרטוגרפים הייתה אפוא שונה מאוד מזו הביעה שהציגו אゾרים אחרים בעולם: היה עליהם — כמו על מפה של ארץ הקודש במאות קודמות — להתאים את מפתיהם לכינויו ולהתיוור הנוף בספרי הקודש הנוצריים. המפות נדרשו לשמר מסורות אלה, לא למחקן כדי להקשר את המרחב לקולוניזציה אירופית, אלא דוקא לבטאן באמצעות המבעדים המדעיים החדשניים. למעשה, מפה הארץ צרכות היו להראות שאפשר להשלים בין הקוסmolוגיה הנוצרית של ימי הביניים לאותו הפוזיטיביסטי המודרני. בעוד שבמהלך המאה ה-19 נדמה היה שני מבני שיח אלה מתבדלים זה מזה — ההתבלות שאימה על הלכידות של הזווית האירופית והאמריקנית — נשאה עמה הכרטוגרפיה של ארץ-ישראל הבתחה להתעלות מעל ההתבלות זו ולכונן מחדש את אחדותו האלגורית של העולם הנוצרי.

הכרטוגרפיה האירופית והאמריקנית מילאה תפקיד מכריע באופן שבו יהודים דימו את המרחב של ארץ-ישראל. כמו הנוצרים, גם היהודים ציירו מפות של הארץ כדי להאיר אירופאים, אך גם כעוזר לימוד חזותיים שנעודו לבאר מקומות סתומים במשנה ובתלמוד. מהמאה ה-11 ועד סוף המאה ה-19 מפות כאלה, שליוו לעיתים קרובות ספרי פרשנות מסורתיים, דימו את ארץ-ישראל באופן כמעט מופשט, כדף משובץ, כסדרה של צורות גיאומטריות פשוטות וקווים ישרים, נמשכים או שבורים, או פשוט קרישימת שמות של אתרים גיאוגרפיים.⁵ אולם החל מהמאה ה-16 יש עדויות לכך שהיהודים רכשו מפות

⁴ רבות נכתב על הכרטוגרפיה של טרייטוריות לא אירופיות. נוסף על מחקרים שציינו לעיל, אני מבקש לציין את Huggan 1990; Noyes 1992. מקרה ביןיהם מעניין בין הכרטוגרפיה של ארץ-ישראל לצרטוגרפיה של מושבות אירופיות הוא הכרטוגרפיה של "המורח הקדום" מעבר לגבולותיה של ארץ-ישראל, אולם דיון בקשרים בין מיפויו של "המורח הקדום" זהה של ארץ-ישראל חורג מגבולות הדין כאן.

⁵ על מפות יהדותם של ארץ-ישראל,ראו למשל וילנא תשכ"ח; Wajntraub and Wajntraub 1992.

ኖצריות, ובמחצית המאה כבר מוצאים גם מפה עברית שהיא בכידור העתק של מפות נוצריות (Nebenzahl 1986, 10).

המאה ה-19 אימצו הזרמים היהודיים את המסורת הקרטוגרפית הנוצרית. כאן חשוב להבחין בין ספרות המסעות לבין התרבות הדרומית המאלכוטית בהקשרים אחרים, שכן כל אופני הייצוג השונים מופיעים פעמים רבות כרוכים יחדיו (Pratt 1985, 121). הבחנה זו מתגלת כמהותית לaimozo של השיח הגיאוגרפי הנוצרי על ידי השיח היהודי. בעוד שספרות המסעות הנוצרית מעולם לא חזרה לבבב השיח הלאומי היהודי — קטלוג הספרייה הלאומית בירושלים מצין תרגום אחד בלבד של מבחר מספרות זו לעברית או ליהדות הקודם לשנת 1972,⁶ ספרו של נחום סוקולוב, ארץ חמדה (1885) — הרי מספר רב של מפות נוצריות אומצו, עובדו וראו אור לצורכי יהודים בשינויים זניחים. דומה שבעוד שאי-אפשר היה לגבור על המוטיבים הנוצריים המובהקים שעיצבו את ספרות המסעות, אפשרה ההפשטה הקרטוגרפית של המפה המדעית להמעיט ואך להדיק מוטיבים כאלה, ובכך להציג תחת קורת גג אחת את האינטראסים האירופיים-אמריקניים ואת אלה היהודיים. העיתונות היהודית במאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 הפנתה את קוראה למחקר הקרטוגרפי הנוצרי — בצרוף תלוננות על הידרומים של יהודים מחקר זה — בניסיון להעניק בסיס מדעי לשאיפות היהודיות הלאומיות בארץ-ישראל. המפה הפכה כך לסמלה לא רק להכרת הארץ, אלא אף לקשר בין הנוכחות היהודית באזורי בעבר ובהווה ולאפשרות ניכוסה "חדש" של ארץ-ישראל.

אסთפק בדוגמה אחת לאופן שבו האלגוריה הנוצרית הדרומית תורגמה להקשר היהודי הלאומי. לנטייה הכללית של מפות לעקם את השטח הממונה מהקשריו החברתיים וליצור רושם של מרחב ריק מקיים חברתי (Harley 1988, 303), התווסף במפות הנוצריות של ארץ-ישראל הנטייה ההפוכה לזהות ולמקם מקומות המוזכרים בכתביו הקודש ולהשוו שמות מקראיים "מקוריים" שקדמו לשמות הערביים העכשוויים. הרושם המשולב הפך מרכזי לביסוס הדימוי של ארץ-ישראל כארץ ריקה ללא עם המזכה ליישובה מחדש על ידי היהודים.⁷ בדומה, התמקדותם של קרטוגרפים נוצרים בסיפוריהם ייצאת מצרים וכיבושם כגען תרמו לתפיסת המאבק היהודי המודרני על ארץ-ישראל לא רק כחזורה על הסיפור המקראי, אלא גם כהגשמה של ההבטחה האלוהית וכミימושה של התוכנית המוסרית האלוהית.⁸ דומה אפוא שיש לחפש את מקורותיו של הביטוי הציוני "ארץ לא עם מצפה לעם לא

⁶ משנת 1972 ואילך החלו להופיע בזה אחר זה תרגומים של ספרות זו. השאלה מודיע אירע הדבר דווקא בנקודת זמן זו רואיה למחקר נפרד.

⁷ המפות של יהוסף שווארץ מעוררות בהקשר זה עניין מיוחד, משום שהן משלבות בין גיאוגרפיה עצשוית לגיאוגרפיה מקראית, ובכך הן משמשות עדות לaimoza של הגישה הדרומית האירופית על ידי האורתודוקסיה היהודית. על שווארץ, ראו שנון תשס"ג; Sasson 1999.

⁸ Long 2003, 192–194. לטיעון דומה בדבר כתביים של הנוסעים האמריקנים לארץ-ישראל, ראו Obenninger 1999, 53–56.

ארץ" בכרטוגרפיה הנוצרית של האזור ולא במקורות היהודים. בסיכוןו של דבר, המפות הקולוניאליות האירופיות מילאו תפקיד מרכזי בקביעת הגבולות — ממשיים כמדומינניים — שבתוכם דמיינו יהודים את ה-*historia sacra* (ההיסטוריה הקדושה) שלהם מחד גיסא, וניסו להקים לעצם "בית לאומי" מайдך גיסא.⁹

אין בכונתי לטעון שהאלגוריה הנוצרית היא המערך הרטורי היחיד שעציב את המפה ואת תפיסת המרחב הלאומי בארץ-ישראל. מסורות יהודיות ומוסלמיות תרמו גם הן לעיצוב דימויי המרחב במחשבה הלאומית היהודית. כך לדוגמה, זלי גורביצ'י' וגدعון ארן במאמרם "על המקום (антропология Израиля)", וכן אלה שהגביבו על המאמר, זיהו מגנונים רטוריים אחרים המשתחפים בעיצובה של תפיסת המרחב הלאומי בארץ-ישראל.¹⁰ תפיסת המרחב הלאומי של האזור מעוצבת מנקודת מבקע בין תפיסות רטוריות שונות, אלגוריות ואחרות, וראוי לבחון את המרחב הלאומי במונחים של מתח וتنועה מתמידים בין מקומות ומקומות שונים ובמקרים רבים אף מנוגדים. למרות זאת, נדמה לי שמקורה של מראית העין הלכידת והאהידה של מפת ארץ-ישראל — מראית עין המסתירה את הניגודים החותרים תחת אחדותו של המרחב הלאומי — הוא דווקא האלגוריה הנוצרית האירופית-אמריקנית.

אנו רגילים אמן לחשב על הלאומיות במונחי הרציפות והעקביות האלגוריות,¹¹ אולם יש מי שהציגו במסגרת המחשבה הלאומית עמדה אנטי-אלגורית מובהקת, ובמסגרתה ביקרו ואף דחו מכל ויכול את הלכידות ואת האחדות הללו. ברנר הוא ראש וראשון להם.

ביקורת

כשישוף חיים ברנר פרסם את הרומן מכאן ומכאן ביוני 1911, הוא לא צפה את השערורייה שתתחלול בעקבותיו (ברנר טרעע'). סצנה אחת הסעירה את הקוראים במיוחד — זו המתארשת במערכת העיתון המחרשה. הסצנה מציגה את הפער בין האידיאלים הסוציאליסטיים של ערכיו המחרשה לבין אורח חייהם הבורגני בעבר ובווהה, בין הרטוריקה הלחומנית של העיתון לבין תלותו בתורות. בעיני ברנר, פער זה הוא הוכחה לכישלון הייצוג בלשון: אף שהעיתון מעיד על עצמו שהוא מודوح "אמת הארץ-ישראל", אין הוא מייצג לאמיתה את המציגות שבה הוא מתקיים. קוראי הרומן קרוא את הסצנה כאילו היא מתראת את העיתון הפועל הצעיר שבו עבד ברנר באותה תקופה, ועורך העיתון, יוסף אהרוןוביץ', שזיהה בה את עצמו ואת אשתו, דבורה בארון, האשים את ברנר בכפיות טובה.¹²

9

הטייען שלי מקביל, אם כן, לטיעונו של אמנון רוזקרוקצין (תשנ"ט) על מקומן המרכזי של תפיסות זמן נוצריות בעיצובה של התודעה הלאומית היהודית.

10

ראו גורביצ'י' וארן תשנ"ב; תשנ"ד; לאור 1992 א; 1992 ב; אהרוןסון תשנ"ג; קימרלינג תשנ"ג. ישן כמובן גם תפיסות אחרות של האלגוריה. בעשורים האחרונים נפוצים במיוחד הדינומים בתפיסות האלגוריה של ולטר בנימין ושל פול דה מאן. לעומת זאת סוף המאמר אדונ בקצרה בשתי תפיסות אלה.

11

שי עגנון (תש"ס, 135–137) מספר על התקarity בזיכרונותיו.

12

כדי להגן על עצמו מפני ההאשמות נגדו פרסם ברנר באוגוסט 1911 את מאמרו "הז'אנר הארץ-ישראלית ובאיורייה", שבו הוא מנסה לאפיין ספרות עברית והתקבלות ספרותית ארץ-ישראלית אוטנטית, כשהוא בוחן את היחסים בין טורטורה לבין אופני הייצוג בספרות וביבורות התרבות. למעשה זהו ניסיון לקבוע מהם היחסים הרואים בין הספרות, הביקורת והשיח הלאומי במרחב של ארץ-ישראל. הפן הידוע ביותר של המאמר הוא הניגוד הקטגורני שמעמיד ברנר בין הספרות העברית המצויה, הנכתבת בארץ-ישראל ועל אודותיה — שאותה הוא מכנה "הז'אנר הארץ-ישראלית" — לבין הפטאיקה שלו עצמו, שאותה הוא מאפיין כ"אנטיז'אנר". הבחנה זו בין ז'אנר לאנטיז'אנר הפכה לציר מרכזי לא רק בביבורת המתמקדת בפטאיקה של ברנר, אלא גם בזו הסוקרת את הספרות העברית בכלל.¹³

במאמר מבריק, "שארית החzon: 'הז'אנר הארץ-ישראלית ובאיורייה' Mata I. Ch. בברנֶר", טוען חנן חבר (2007) שברנר רואה ברטוריקה המנופהת של ספרות הז'אנר תסמיין של צורות מוחין לאומית וחברתית, המUIDה על כך בספרות זו מייצגת אינטלקטואליים. חבר יוצא נגד המסורת הביקורתית שראתה בברנר סופר החוויה האישית ושהעמידה את החוויה האישית של הספר לעומת הדרישות הלאומית. בנגד למסורת זו חבר טוען שבביבורות על ספרות הז'אנר ובאמצעות פיתוח פואטיקה "אנטיז'אנרית" בברנר מבקש להעמיד ספרות הכוחנת את האדם האוניברסלי, שドוקא דרך האוניברסליות שלו מבטא את העמדות הפרטיקולריות של הקהילה הלאומית.¹⁴ בambilים אחרות, ברנר מעמיד דגם אלגורי שאליו על הספרות העברית לשאוף (שם). בדברים הבאים אנסה להתמודד עם טענות מעמיקות אלה.

אין ספק שריכיב מרכזי במאמרו של ברנר הוא היחס בין האוניברסלי לפרטיקולי, והוא אכן דורש מן הספרות העברית להיות אוניברסלית. למורת זאת, נדמה לי שב███ומו של דבר ברנר יוצא נגד המהלך האלגורי בספרות וביבורת העבריות, כלומר נגד המהלך הקורא את הפרטיקולי במונחיו של האוניברסלי, את האינדיידואלי או את הפרטוי במונחיו של הקולקטיבי (ולהפק). מהליך זהה, ברנר טוען, מעוות את מציאות החיים הלאומיים בארץ-ישראל. כדי לתמוך בפרשנות זו אתמקד ברטוריקה של "הז'אנר הארץ-ישראלית ובאיורייה", שכמעט לא נידונה עד כה. אטען שרטוריקה זו מטעשת ומעעררת את הבדיקה בין הקטגוריות של הפרטוי והציבורי וחوتרת בכך תחת הקביעות העומדות בסיס טיעונו הפטואי של ברנר, ובמיוחד בתחום הבדיקה הקטגורית בין ז'אנר לאנטיז'אנר. בטענה אחרת זו אני יוצא נגד הקוראה המסורתית בברנר.

¹³ הדוגמה המובהקת לכך היא המהלך של גרשון שקד (תשמ"ג) בכרך ב של הסיפורת העברית. על השפעתו של המאמר על הספרות ועל הביקורת העבריות, ראו למשל את עדותו של המבקר והסופר שלמה צמח (תרע"ג; תשכ"ד, 169–167), אחד המותקפים העיקריים במאמר. לסקירה על האפן שבו עיצב המאמר את הביקורת העברית, ראו גוברין תש"ה, 9–19 ; תשנ"א, 179–223 .

¹⁴ טענות מקבילות אפשר למצוא אצל ברינcker תש"ז, 115–130 ; גוברין תשנ"א, 179–200 ; הולצמן תשנ"ח, 375–376 ; הירשפולד 2000, 76–77 .

תחילה אבahir בקצרה את מקומו של המאמר בפואטיקה של ברנר באותו הזמן. הספרות העברית, כך הוא טוען, שרויה במשבר. ב"מצרור כתבים ינסים", שנתפרסם זמן קצר לפני "הז'אנר הארץ-ישראלי ואבייזריהו" אך נכתב כנסה קודם לכך, הוא כותב: לספרות העברית הייתה הינה ארכ'-מולדה, אשר ממנה ינקה: הרות והamuנה בהקב"ה ה"מחדרש בטובו בכל יום תמיד מעשי בראשית"; זו הייתה מולדת פיקטיבית, אוירית, בלתי- ממשית, אבל הייתה; ברם הספרות העברית החדשה, החלילונית, חסורה ארץ-מולדת למגרי, ועד אשר יקום דור חדש של בעלי עבודה יהודית טבעית בישובנו הקטן, הארץ-ישראל, שם יהיה בני- מולדה, וספרותם פרי-המולדה, הרי היא, ספרותנו הכואה, נזונה רק מן המשבר, מן הגעוגעים לא-האפשרות, מן החסר הזה גופו — שלא לומר: מן הריקניות (ברנר תשל"ח-תשמ"ה, כרך ג, 412–413).

הספרות העברית מתקיים ללא מולדת. התפזרותם של החיים היהודיים המסורתיים במוורה אירופה שמטה את הקרקע מתחת לארץ המולדת הדתית של העבר, ששאבה את קיומה מן האל הבורא ושעל אף הבדון שבבסיסה הייתה בעלת קיום ממשי. בה בעת, התנועות היהודיות הלאומיות בהווה כשלו בכינון חיים יהודים שלמים בארץ-ישראל העותומאנית.

כך, ארץ מולדת יהודית לאומית של בני האדם ושל עמלם היוצר נותרה חזון לעתיד. ברנר עומד על כך שעל הספרות, וליתר דיוק על הצורה הספרותית, לשקר את המציאות החברתית והפוליטית שהולידה אותה, ועל כן הוא טוען שאל לה בספרות העברית בת הזמן לאמץ צורה ספרותית בזו של הרומן. הרומן, הצורה הספרותית המרכזית בעבורו, הוא דוגמה לאמנות חיובית ומהימנת המוגגת בדיון וריאליה לשלהות כוללת אחת. אולם התעניינות הלאומית היהודית, שבמרכזה הדה-טריטוריואלייזציה, קטוועה ומפורה לוטסים: "חתיכות צפות, שאינן ניתנות בשום אופן לעשות מהן תמונה ממושכת וכוללת... כי בכל תמונה כוללת מתגללה איזה שקר הכרחי... אמת-המציאות היותר עצמית, יותר חרונית, היא דוקא בתמונות הקטנות, הנtinyנות קרעיהם-קרעים, נטפים-נטפים, מן החיים".¹⁵ משום שאמנות חיובית ומהימנת כמו זו של הרומן יכולה לצמוח רק מתוך חיים לאומיים-טריטוריואליים יציבים ומתמידים, יצירה מקיפה ושלמה תסלף את המציאותים היהודיים ותבגוד בה.

בעקבות חבר, אני מבקש להציג על הממד האוטופי של עמדה זו. לדידו של ברנר, על הספרות העברית לייצג את המציאות הלאומית מתוך המתח בין המזוי לרצוי. הוא עומד על המחויבות המוסרית-פוליטית של הספרות העברית לייצג את מציאות ההווה הלקوية וחסרה מחד גיסא, ואת האידיאלים האוטופיים שיבילו לשינוי של מציאות זו מайдך גיסא. בהצביו על חוסר התואם בין המציאות לבין הייצוג הספרותי שלו, הטקסט הספרותי מדגיש את הפערים בהווה וכן מכונן את התשוקה האוטופית להגשותו של האידיאל — תשובה לביסוסם של תואם ומלאות אסתטיים ופוליטיים כאחד (חבר 2007, 332).

מבחן את הניסיון לאמץ צורות אסתטיות אינטגרטיביות ושלמות אל תוך הספרות העברית, משומש לצורות כאלה מוחקota את המרחק בין המציאות לבין ייצוגה הספרותיים. במיויחד, כפי שכבר ציינו, אין מסתיירות ומדחיקות את מהות הrogramנטירית של התנסות היהודית בת הזמן, שיכולה להוביל רק תמנות קטנות, קרים, נטפים. כשה庫רא עומד מול צורות כאלה, השαιפה האוטופית לצורות פוליטיות ואסתטיות שלמות ומקיפות — שאיפה הנולדה מתוך חיים לאומיים חסרים — נותרת לא מובנת. ברגע דוחה אפוא צורות כאלה בספרות העברית ו庫רא לאסתטיקה שתשקף נאמנה את המציאות הפגומה והבלתי מספקת.

וכך פותח ברנר את מאמרו "האזור הארץ-ישראל ואביזרוו":

האם זוכר אתה, חבבי, מה שנדרנו כמה פעמים על-דבר מקומו של היישוב הארץ-ישראל הנוכחי בספרותנו היפה? — אני מחויך בדיתי: אני, שבעיר אני ז'אנריסט, אני, שבכל אני בא מעולם בספר, אלא להביע, כפי יכולתי ובכל האמצעים שברשותי, ה"מותרים" וש"אינם מותרים", את הלך-רוחי ואת וידוי-נפשי — אני, כمدמוני, יכול להתייחס לשאלת ספרותית זו של הז'אנר הארץ-ישראל כייש מן הצד. והנני מודה לפניך: כמה פעמים, כשהאני שומע סופר אחד מחברינו אומר לשני: "יצירתך החדש היא מחיי-ארץ-ישראל?", מתחערת איזו הרגשה מילגגת בתחום: ככלו הכתיבה זהו איזה דבר חיצוני, בכחול, וכותבים "מחיה היהודים בלודז", מחיי בני גליציה, "מחיה הקראים", "מחיה הספרדים", "מחיה-ארץ-ישראל", מחיי בני פתח-תקוה... ולא דבר פנימי, גליי החיים הפנימיים והמהות שליהם בתוך יחס וגעונן זמן ידוע וסבירה ידועה (ברנר תשלה-ח-תשמ"ה, כרך ג, 569, ההדגשה במקורו).

ברנר מבחין אפוא בין שני סוגי ספרות, אולם העיקנון המנחה אותו כאן אינו החלוקה בין ארץ-ישראל לבין מה שמצוין לה, כפי שאפשר היה לצפות לנוכח העובדה שהוא מנשה לתאר צורה ספרותית המוגדרת מתוך יחסיה לטריטוריה מסוימת, כלומר לארץ-ישראל. תחת זאת, העיקנון המנחה הוא החלוקה בין הקיום האנושי האקראי לבין האידיאל ההומניסטי האוניברסלי. ספרות הקיום האקראי מוגדרת על ידי נקודות הציון הגיאוגרפיות שלה — ארץ-ישראל, לודז' או גליציה. היא מספרת על מושאה מבחן ובודנת אותן כדוגמאות של קיום חברתי-טריטורילי. אל מול ספרות זו מעמיד ברנר את מה שברינקר (תש"ז, 64) כינה בהקשר לסיפורים ולרומנים שלו "הרטוריקה של הכנות": "אני, שבעיר אני ז'אנריסט, אני, שבכל אני בא מעולם בספר, אלא להביע, כפי יכולתי ובכל האמצעים שברשותי, ה'מותרים' וש'אינם מותרים', את הלך-רוחי ואת וידוי-נפשי". כלומר הרטוריקה של הכנות והדגשת העמדה הסובייקטיבית מרכזיות לא רק לסיפור של ברנר, אלא אף לביקורת שלו. הן אפשרות לו לטען שהוא משוחרר מהמגבילות הטריטוריאליות של הז'אנר ועל כן הוא יכול לבחון אותו מבחן ולהעמיד מולו גם של ספרות אקסטריטוריאלית. ספרות כזו חושפת את החיים הפנימיים של מושאה גם כשהיא נוטעת אותם בהקשר היסטורי-גיאוגרפי מסוים ומובחן. ברנר טוען למעשה כי הספרות יכולה לייצג באופן אונטני את מושאה ואת סביבתם החברתי-גיאוגרפית רק מתוך אקסטריטוריאלית כזו.

אף שסופרי הז'אנר נסמכים בסיפוריהם על דמיות ועל אירועים אמיתיים, שאפשר להחותם, סיפורת זו שקרית יותר לטענות מסיפורת הבודה את דמיותה ואת אירועה. זאת מושם שכדי ליצור סיפור אוטנטית יש להכיף את הדמיות ואת האירועים לוגיקה האסתטית שהיצירה הבדיונית דורשת, ואילו סופרי הז'אנר משבצים את הדמיות ואת האירועים שהם שואבים מהמציאות בהתאם לוגיקה הלקוחה מהמציאות עצמה, ובכך בוגדים בעקרון האוטונומיה האסתטית — העיקרון שאין למוד את היצירה הבדיונית לפיה התאימה לדמיות ולאירועים אמיתיים. הסיפור של הז'אנר חותרת, אם כן, תחת הניסיון לבסס בארץ-ישראל אסתטיקה אוטנטית.¹⁶ לא ייפלא אפוא שסופרי הז'אנר מצחיכים ליצור רק צורות ספרותיות מינוריות כגון רישומים, זיכרונות ורפרוטזיות עיתונאיות.

שורש הבעיה, טוען ברנר, מצוי בתחום של סופרי הז'אנר לחוקות את התרבות האירופית מחד גיסא, ולהתעלות מעל ההיעדר המגדיר את החיים הלאומיים היהודיים בארץ-ישראל מайдך גיסא. לשם כך הם יוצאים את החומרים המקומיים לתוך צורות אירופיות ספרותיות מוכרות ומנכסים טיפוסים ומצבים מז'אנרים אירופיים מקבילים. כפי שהראה אריאל הירשפלד (77, 2000), ברנר יוצא בדברים אלה נגד ההנחה ש"גורל האדם מוסבר על ידי הטבע שהكيف את ילדותו וחיו מקיימים זיקה של נביעה עם הנוף האופף אותו". כניגיגיה של חברת מהגרים שעקרו עצם ממקום ומנוון ילדותם והיגרו לארץ שבה הרגשו ובים מהם זרים ומונקרים, הספרים העבריים הם "בני-בליב-בית" — כפי שבrneר מתאר אותם במאמרו על בחור (ברנר תשלה"ח-תשמ"ה, כרך ג, 412) — ועל כן אין הם יכולים להסתמך על הקשר בין האדם לנוף מולדתו" בכוון לתאר את מציאות החיים היהודיים בארץ-ישראל. אל מול השפעתה המטעה של תפיסת היסוד של הספרות האירופית,

ברנר קורא ליצירת צורות וז'אנרים ספרותיים לא אירופיים, כולל יהודים-לאומיים.¹⁷

ברנר מוסיף ומאשר את סופרי הז'אנר ביצירת "אליזה", כי ארץ-ישראל היא כבר מדינה יהודית קטנה ושכל מה שיש ביבשה הגודלה יש ביחסן-ייפוי ביום קטן ונחמד זה" (שם, 572). טעותם של סופרי הז'אנר היא אפוא טעות גיאוגרפית. בספרותם הם משכפלים למעשה את המסורת התרבותית האירופית של ארץ-ישראל, השמה את אירופה ואת ארץ-ישראל על מישור אחד וקובעת את ארץ-ישראל כמקום משכנו של האידיאל האירופי-נוצרי. המפה המצורית כך מוחקת למעשה את המרחק שאינו ניתן לגישור בין אירופה לארץ-ישראל.

הז'אנר, אם כן, מסמן אתר של רמייה וشكر, המסלף את מציאות החיים הלאומיים במסווה של בדיון ריאליסטי. הרמיה שbez'אנר אינה נועצה בתוכנו — שכן זה שוכן מן ה"חיים" — אלא בזכרתו, בכך שהוא מטשטש את הבחנות בין מציאות לבדין, בין

¹⁶ לדין באסתטיקה החלופית שברנר מפתח, ראו ברינקר תש"ז, 218–219; פרוש תשנ"ב, 325; Hazak-Lowy 2003.

¹⁷ נדמה שרבים אלה משקפים את עמדתו הכללית של ברנר לגבי תפקידה של תרבות אירופה בחיים הלאומיים היהודיים. בנושא זה, ראו פרוש תשנ"ב, 275–276.

אמת לשקר, בין תוכן לצורה, בין אסתטיקה לאידיאולוגיה, ובסופו של דבר גם בין אירופה לארץ-ישראל, בין חי גלות לחיי מולדת. הסכנה הטמונה בז'אנר אינה רק ספרותית, כי אם גם פוליטית: הצורה הספרותית של הז'אנר מתורגמת מיד למונחים פוליטיים, והלכידות, העקבות והיופי של הז'אנר כצורה ספרותית נקראים כלכידות וכעקבות פוליטיות – אלה של המדינה היהודית האוטופית. אשליה ספרותית זו חותרת תחת הפעולות המוסרית, הפוליטית והביקורתית שמטרתה להגשים את האידיאלים הלאומיים. כחסופרי הז'אנר ממחיזים ביצירותיהם את הגשמה של התשוקה הלאומית ברמה האסתטית, הם יוצרים פוליטיקה משללה התופסת את מקומו של המאמץ הפוליטי האמתי. כך, סיפוריהם מציבים חץ בין הקוראים לבין הגשמה מוסרית אוטנטית של המטרות הלאומיות.

לעומת הז'אנר מעמיד ברנר את הרמן שלו מכאן ומכאן:

פרטנסיות על פסיכולוגיה, אם אפשר לומר כך, אין לי באותה מחרבת, אבל הנה לשומות הלך-הנפש הפרטני, אשר אני מביע שם על פי דרכיו, ובכל האמצאים שביכלתי, לא מנעתי מהביע בדפים אחדים גם את הבוז אשר בלביו לעתונות הארץ-ישראלית, ש"יסודה": דלות חמראית ורוחנית, חוסר עניינים ממשיים וסבירה של שנוררות. תאמר, בדרך כלל למילץ טוב על כל דבר, שאין, למצער, בעתונות זו או אחרת השוואתנית המרוכה שבעתונות הצהובה האירופית – זו מכת-העולם. צדקת. אבל אם גם כך, הרי תחת זאת אין בה גם כשרון-המעשה וגולד-ההשפעה של זו החוטאת והנסכרת, של זו המיעודה למאות אלף קוראים. ואם זו האחרונה מעוררת לבבנו ובבלב כל איש ישר באמת שנה ואcab, הנה העתונות שלנו הארץ-ישראלית, החוטאת ואני נשכרת, המיעודה לעשרה, לכל היותר למאות קוראים, וכולה סמל-הدلול, אינה יכולה להעיר, כמובן, אלא מה שהבעתי: – סלח לי על ביטויי – צחוק חמוץ. ואם תשאלני: הלא ידעת, שיש לנו בארץ-ישראל גם העтонן, או יותר נכון, הזרונאלה, שכולנו עובדים בו בכוחותינו המועטים כל ימי מגוריינופה וושעם כל צדדיו השילילים המוכרחים, נושא הוא דגל האמת המציגותית, כפי שהוא מבין אותה, ועליו סבל הגROL העממי (אתה, כמובן, אמרת עליו פעם: "עתון היוצא בהרבה עוצב ציוני")?... כן ידעת, ידעת; ואולם האם ידעת היוצא מן הכלל יש בה בכדי למנוע מתאר את הכלל? ואני הרי לא נתקונתי אפילו לתאר את הכלל (כי כל עתוני הארץ, כל אחד ואחד כשהוא לעצמו, אינם מתאימים להה שתיאורתי), אלא, כפי יכלתי וכפי השגתי, את האטמוספירה, ובבקיר, איך היה צריך להרגיש עצמו באמטוספירה שכזו, השקדרנית, הריקנית והשופעת אך "טוב", אותו בעל-הרשימות הזר והמגוחך, שחשך עליו עולמו הרע... (ברנר טרע"א, 576–577).

ברנר מיקם אפוא את הפוואטיקה שלו במסגרת מלחמת החורמה שניהל באותה עת נגד העיתונות הצהובה בעברית וביידיש.¹⁸ אין אפשרות להרחיב כאן על הקשר בין מאבק

¹⁸ ראו למשל התקופתי הארץ-יש של ברנר על העיתון החירות של אלמליך, עיריאל ובן-עטר ועל עיתוניו של בן-יהודה (ברנר תש"ח–תשמ"ה, כרך ג, 354–375, 359). אולם נדמה לי שיש להיזהר באימוץ דבריו של ברנר כאן. כך, בניגוד לטענה השגורה, הנסמכת בין היתר על התחבטאותיו

זה לפואטיקה שלו. אני מבקש רק להזכיר בקצרה על הקשר בין העיתון בכלל לבין תפיסת המרחב הלאומי. בבדיקה אנדרסון כבר הצביע על התפקיד המרכזי שמלאת הופעתו של העיתון בעיצוב "דקדוק חדש של ייצוג", המשמש "תנאי מקדים לדמיון האומה" (Anderson 121, 1998). הוא קשור בין דמיון הקהילה לדמיון המרחב וטוען שביסוסו של קהל קוראי העיתונים הוא השלב המרכזי בדמיונה של קהילה אוטונומית, המסמן בפריסתה את גבולות המרחב הלאומי (أندرسون [1991] 1999, 53–68). גם ברנר קשור בדבריו את תפוצת העיתונות לדמיון האומה והמרחב שלה. אולם כמשמעותם בין דבריו לטענו של אנדרסון עולמים שני הבדלים עקרוניים: הראשון, אנדרסון מניח שה��וצה העצומה של העיתונות יוצרת מרחב של קהילה מדומינית לחבריה אינם מכירים זה את זה, אך קשורים זה לזה בכל זאת בקורסו אותו העיתון בזמן אחד. ברנר, לעומתו, מדגיש את כישלונו של העיתונות העברית לבסס לעצמה קהיל קוראים רחב. כישלון זה משפייע גם על האופן שבו נקראת הספרות העברית: חוסר יכולת של קהיל הקוראים של מכון ומכאן להבין את הרמן נובע בדיקות לכך שקהל זה אינו מכונן קהילה מדומינית אלא קהילה נוכחת, כלומר קהילה לחבריה, המונם מאות ספרות בלבד, מכירים זה את זה. ההבדל השני הוא שאנדרסון מניח שעיתונות ההמוניים מייצרת סדר של ייצוג העולם בכלל ושל הטריטוריה הלאומית בפרט, וסדר ייצוג זה מייצר בתורו ווגש המאנגד את הקוראים; ברנר, לעומתו, חש מנוכר מסדר הייצוג של עיתונות ההמוניים היהודיות.

למעשה, ברנר יוצא נגד הדקדוק של הייצוג בעיתונות העברית, משומ שזה מסתיר את היסודות הרעועים השמים לאל את הניסיונות לכונן קהילה לאומית אוטנטית. כדי לחושף את הפער בין סדר הייצוג לבין תנאי החיים המשמשים בארץ-ישראל, ברנר מתמקד במתה בין האטמוספירה, "השקרנית, הריקנית והשופעת", לבין חוויתו של הפרט. בהדגישו את החוויה הפרטית אין זה מפתיע שהוא משתמש במאמנו ברטוריקה של "מכח פרט".

ואכן, הרטוריקה של "הזריר הארץ-ישראלי ואביזרו" מתמקדת בסדרה של מחוזות אפיסטולריות. כוורת המשנה של המאמר במקורו, "ממכחבים פרטיים" (ולא "ממכח פרט") כפי שהואופיע במהדורות הכתיבים), קובעת שיש לקוראו חלק מחליפת מכתבים פרטיאניים, לא פומביים (ברנר 1911). המשפט הראשון של המאמר — "האם זוכר אתה, אישית, לא פומבית" (ברנר 1911). המשפט השני של המאמר — "האם זוכר אתה, חביבי..." — ממש קביעה זו וمبסס טון חופשי, המוציא את המאמר מכל הזרים הרשמי. בה בעת מחוזות אפיסטולריות אלה מצביעות על הבדין העומד בבסיסו של מאמר

של ברנר בנושא, טוען מוטי ניגר (טרם פורסם) שכבר בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה היפה ארץ-ישראל למרכז תרבותי עברי חשוב. לראהו הוא מביא בין היתר את התפוצה הגדלה של עיתוני ארץ-ישראל, שבתקופה זו כבר הגיעו לאלפים. העיתון הנפוץ ביותר באותה עת היה *החריות*, שהופיע ב-1912 לעיתון יומי והגיע לתפוצה של 2,000 עותקים (בצלל תש"ט). עיתוניו של בן-יהודה החלו להופיע כעיתונים יומיים ב-1909 והגיעו לתפוצה של 1,200 עותקים (אלידע 1992; נאור תשס"ה, 27). ואפלו הפועל הצעיר, העיתון שבו פורסם ברנר, הגיע ב-1910 לתפוצה של 1,300 עותקים בארץ-ישראל ומהוצאה לה (ספריא תשכ"ז, 226–276).

הביקורת: היאן התחכבות זו בדיוון והיאן הנמען דמות מומצת? ואם כך הוא, האם אין לפניו מעשה ספרותי-בדיוני ולאו דווקא מאמר ביקורת נוסף משל ברנר? במהלך המאמר ברנר מופיעין את כל עבודתו כסדרה של מכתבים: מכתבים, פשוט, אני כותב לחבריו הקרובים על חיי אדם שכמותי מזע ועל רגשותיו (בשנים האחרונות: בארץ-ישראל). היפלא, איפוא, בעיניך, אם אותו המכתב הארון, שהדפסתי לפני חדשים אחדים, העירני, או יותר נכון, הכריחני לכתוב עוד גם מכתב קטן? (ברנר תשל"ג-תשמ"ה, כרך ג: 573–574).

ברנר מציג לקוראיו סדרת מכתבים הכוללת את מכתבי הפרטאים, הרומנים, הספרים וממרי הביקורת שלו. בהיעדו על ייצרתו שהיא בגדיר מכתבים פרטאים שנתפרסמו, נדמה שהוא מבקש מקהל קוראיו לראות בטקסטים שלו אירוע ציבורי, החורג מגדרו של הפרט, אבל גם דיבור פרטיאני שאינו נתון למרותם של החוקים המצדירים את הדיבור בפרהסיה (ובמקרה זה, למרותם של החוקים העוסקים בלשון הרע במיוחד).¹⁹ הפרסום המכונן של טקסטים, המצהירים על עצםם שהם איגרות פרטיות, לא רק מטשטש את הגבולות בין הפרט לציבורי, אלא אף חותר תחת יכולתנו להבחין בינם. מיכאל גלוzman כבר בז'ק על התנדודותה של הפואטיקה של ברנר בין שני הקטבים של הציבורי והפרטיאי, "בין מהוויבות אידיאולוגית לציווית מחד גיסא לבין ההתקשרות על שמירת האוטונומיה של האמן מайдן גיסא" (7, Gluzman 2003). גלוzman ממקם כל אחד מן הקטבים בשני רגעים שונים: את הראשון במאמר פרטיאי מ-1900 לאריה ניסין, ואת השני במאמר שבו אנו עוסקים. אני מבקש לצעוד צעד נוסף ולטעתו שני הקטבים מתקיים בעת ובעוונה אחת בפואטיקה ובביקורת של ברנר, ושזה הכרה בקיומם הבו זמני היונית להבנת המהלך הביקורתי שלו.

תנוודה זו בין בדיוון ללא בדיוון, בין הפרטיאי לציבורי, בין הפרטיקולרי לאוניברסלי, מערעתה למעשה את הבחנות שברנר נסמך עליהם במחקרתו. הבחנה המרכזית ב"ז'נרט הארץ-ישראלית ובヰזיריהו" – בין מכאן ומכאן לבין הספרות של היזאנר – היא דוגמה טוביה לכך. כשהרטוריקה האפיסטולרית של המאמר מערעת את הבחנות היזאנריות בין מכתביו, מאמרייו וסיפוריו, היא גם מערעת מניה וביה את הבחנה בין הטקסטים שהוא מייצר לטקסטים של סופרי היזאנר. במאמר, הטקסטים שלו שייכים לו סדרה של צורות ספרותיות מינוריות – שאין באמת ספרות אוטנטית משום שהן נסמכות על המציאות – של רישומים, זיכרונות וריפורטז'ות, סדרה שאיתה ברנר מזהה עם היזאנר. בעודו מאישים את סופרי היזאנר שהם מציגים חוותיות אישיות פרטיקולריות המועגות בטריטוריה מסוימת והנסמכות על אסתטיקה המשועבדת ללוגיקה חוות-ספרותית, הרי הרטוריקה האפיסטולרית של המאמר, התקשרותו שהוא עצמו מספר רק על חיי אדם שכמותו ("בשנים האחרונות:

¹⁹ כבר ב-1913 העיר שלמה צמח על האופן שבו ברנו הופך את סיפוריו לאיירוע ציבורי (צמח תרע"ג, ראו גם Brinker 1983, 14; ואולם כאן אני מבקש להצביע דווקא על האופן הכלול בספריו כאירוע: ציבורי ופרטיאי כאחד).

בארץ-יהודה”), חותרת תחת עמדתו המוצחרת שמכתביו הם למעשה אנטיז’אנר – ציבורי, אקסטריטוריאלי, אוניברסלי ואוטונומי.

כנגד הז’אנר – המאמץ את הכרטוגרפיה האירופית, העומדת על האחדות האלגורית של אירופה וארץ-ישראל ועל הדחקת מציאות ההוויה בארץ-ישראל למען תחילת העבר והעתיד – ברנر מבקש לסמן מפה חלופית של הספרות העברית כספרות לאומית. כנגד טשטוש המרחק הז’אנרי בין אירופה לארכ-ישראל, ברנر מאמץ רטוריקה אפיקטולרית המשמנת מרחק ומרווח בין מעון לנמען, במתווה להגדיר גבולות חדשים לזרבות הלאומית היהודית. אולם רטוריקה זו מתירה גם כוחות מנוגדים המאימים לקרווע לחלוותין את המרחב התחום בגבולות אלה. הצלבותם של כיוונים מנוגדים אלה במאמר קוראת תיגר על האלגוריה כפיגורה הלאומית העיקרית, וחושפת פער בין ההגדרות הרגילות של ספרות לאומית לבין הגדרתה אצל ברנר. כדי לבחון נושאים אלה ביתר הרחבה, אפנה עתה אל הדיון בספרות מז’ורית, בספרות מינורית ובאלגוריה בהקשר הלאומי.

תיאוריה

הקשר בין ביקורת הספרות לבין תפיסת המרחב אינו מופרך כי שהוא עלול להিירות במבט ראשון. למעשה, המפה הגיאוגרפיה של העולם מוסיפה לעצב את הדמיון הביקורתית בן זמנו, כפי שמעידות עבודותיהם של דיוויד לויד ופרדריק ג’יימסן. עיון מפורט בגישות שחוקרים אלה מציגים חורג מסגרת הדיון בברנר. אבקש רק לבחון את המפה העומדת במרכזו טיעוניים כדי לחדר את עמדותיו של ברנר מחד גיסא, ולהציג על המגבילות של האלגוריה הכרטוגרפית המעצבת את הדגמים התיאורתיים של החוקרים מאידך גיסא. מהלך זה עשוי להתוות גישה חדשה להבנת מהותם של הספרות העברית הלאומית ושל הקנון העברי הלאומי.

בעודתו של דיוויד לויד חשובה ביותר בהקשר זה, משומש שבבBOR מרכיבים מרכזיים של הספרות העברית היא מתוכת המושגים של המז’ורית והמינורית וקשריהם אוטם ליצירת הספרות והקאנון הלאומיים.²⁰ בעקבות דיונים של זיל דלז ופליקס גואטרי (2005) בקפאה, לויד בוחן את יצרתה של ספרה לאומית ואת ביסוסה של ספרות לאומיות במונחים של ניגוד בין ספרות מז’ורית לספרות מינורית. במאמרו “ארנולד, פרגוסון, שייל: תרבות אסתטית והפוליטיקה של האסתטיקה” (Lloyd 1986), לויד בוחן את תפיסתו של מתיו ארנולד את התרבות האסתטית שברמוכה – כך לייד – הספרות המז’ורית. הוא מאמץ את תפיסתו של ארנולד לגבי תפקידה של האסתטיקה המז’ורית רק כדי לתקוף אותה ולהציג מולה את הספרות המינורית. התרבות האסתטית, טוען לויד, נוצרה מתוך הדרישה להגן

²⁰ לעניינו חשוב לציין שלמרות הביקורת החוריפה (והמווצדקת לטעמי) שנמתחה על לויד מצד חוקרים כגון חנה קרוינפלד ומיכאל גלוזמן, הם עדין מאמצים את הפרדיגמה של הספרות המינורית בספרות חתנית ואת תפיסתו של לויד לגבי מהותה של התרבות האסתטית המז’ורית. ראו לדוגמה Gluzman 1996, הקדמה ; פרק 3.

על השלמות הטריטוריאלית של האיים הבריטיים כיחידה לאומית אחת מפני הדרישות הבדלניות של וילס, ויוטר מכך, של אירלנד. ככלומר היא הטילה את השאייפה לשלמות טריטוריאלית על שדה הספרות. מטרתה היא לייצר זהות אוניברסלית של האדם, זהות המתعلמת מעל הגורמים הכלכליים או הפוליטיים הקובעים את סכיבתו החברתי-הלאומיות. בכך היא מנוגדת לספרה החברתי-היסטוריה, המתאפיינת בעימותים ובמאבקים אתניים, מעמדיים ותרבותיים. היא מנטרלת את העימותים ואת המאבקים האלה ובכך מאפשרת התקדמות מוסרית של הפרט ושל הקולקטיב ל夸וט קיומ הרמוני יותר ויוטר. ההתעלות מעל ההבדלים והשוני אינה תוצאה של ביטולם, אלא של השלמה ופיסוס בין הניגודים. לדידו של ארנולד (עמדו של לויד מאמץ למשה), הספרות המז'ורית – אכן הפינה של התרבות האסתטית – היא הביטוי הטהור ביותר של הלואם. לא זו בלבד שהיא ממחישה את ההשלמה הרגעית בין הניגודים המאתיים לקרווע ולפזר את הלואם, היא גם מצביעה על השאייפה להגשים בהשפעתה הרמנונית קבועה בספרה הפוליטית של מדינת הלואם.

בספרו *לאומיות וספרות מינורית* (Lloyd 1987), לoid מציב את הספרות המינורית לעומת הספרות המז'ורית של הקאנון. על הייצירה המז'ורית, הוא טוען, "להיות מכונה באופן כלשהו אל הייצור של זהות אתית אוטונומית בעבור הסובייקט... בד בבד עללה הייצירה שהייצור עצמה תהא אוטונומית, גם עצמאית וגם מקורית" (שם, 19). הייצירה המז'ורית מתימרת ליציג את הטבע האנושי האוניברסלי. באמצעות ייצוג האוניברסליות היא מבססת את עמדתה כחסרת פניות, ככלומר כמתעללה מעל הבדלים של גזע, מעמד ופוליטי מהד גיסא, ואת זכותה ליציג את האינטרסים של הסובייקט הפרטני באשר הוא מאידך גיסא. הייצירה המינורית, לעומת זאת, "דבכה בגישה ביקורתית שלילית" (שם, 25) ו"מסרבת ליציג את הגשמהה של הסובייקטיביות האוטונומית, שהיא מטרתו הסופית של הספר המז'ורי" (שם, 22). לoid משתמש בהבחנה זו כדי לבחון את המתחים המבנימים את הספרות האירית הלאומית. זו נעה בין הטענה כי השאייפה לבסס את עצמה כספרות מז'ורית ולהסתפק בכך אל הקanon האנגלי – המבנה את התרבות האסתטית של הכוח הקולוניאלי באירלנד – לבין היותה ספרות מינורית, ביקורתית. הספרות המינורית, מתוך ניסיונה לחזור תחת היומה האוניברסלית של הספרות המז'ורית, מוצאת עצמה מנוכרת מן המאבק נגד השלטון הקולוניאלי, מאבק הנסמך על טענות אוניברסליות. המקרה האירי – טריטוריה אירופית תחת שלטון קולוניאלי – מעדער את התפיסה של אירופה כמשמעות מונוליתית ומדגיש את המתח הקולוניאלי בין מרכזו לשוליים ובין כובש לנכbeh בתוך אירופה עצמה. למרות זאת, בשעה שלloid מדגיש את הניגוד הקטגוררי בין המז'ורי למינורי הוא מייצר מהלך כרטוגרפי מהותני המציג מפה מקוטבת בין מרכזו לשוליים, בין אירופה למושבותיה, בין לונדון לדבלין, מהלך שאינו מכיר במיקומי ביןיהם.²¹

²¹ שאלת אחרת היא אם הדיוון של דלוֹ וגואטרי במז'ורי ובמינורי, שעליו נסמך לoid, נכשל בכשלים דומים, אולם זו שאלת הראואה לדיוון נפרד. ראו דלוֹ וגואטרי 1987; 2005.

בחינה של "הז'אנר הארץ-ישראלי ואבייזריהו" לאור דיוינו של לOID בספרות הארץית חושפת את מרכיבות הטיעון של ברנר. מצד אחד ברנר מבקש להציג על חוסר הרציפות בין ארץ-ישראל לאירופה, בדומה למhalt של לOID לגבי המקרה הארץ, ומצד אחר הוא דוחה את הניגוד שעליו נשענת הבחנה בין ספרות מינורית לספרות מזוריית, ניגוד מרכזי לטיעונו של לOID. כפי שניסיתי להראות, המתח בין הסמנטיקה לרטוריקה של "הז'אנר הארץ-ישראלי ואבייזריהו" מונע מאתנו לקבוע את הפואטיקה של ברנר באחד משני הקטבים של המזורי או המינורי. אם ברנר מקבל לבארה את הדרישת האוניברסלית של הספרות המזוריית, כלומר את הדרישת ליצג את הגשמה של סובייקטיביות אוטונומית, הנה הרטוריקה הביקורתית של "הז'אנר הארץ-ישראלי ואבייזריהו" והערעור על האוטונומיה של יצרתו רומזים לכך שיש למקם את הפואטיקה שלו קרוב יותר לקוטב המינורי. האישוש והחתירה בו בזמן תחת הערכיהם האוניברסליים של היירה הספרותית, כמו גם האישוש והחתירה תחת האוטונומיה שלה, מערערם את הדיכוטומיה בין הספרות המזورية למינורי. בסיכוןו של דבר ההתנדנות בין הפרט לציבור, המרכזית כל כך למאמרו של ברנר, משמעה גם התנדנות בין המזורי למינורי. היא מסגירה את הסתייגותו של ברנר מקביעת המשמעות המוסרית-פוליטית של סיפורו בדיק בגע שהוא נדרש לעשות כן, ואת ההיסוס לקרוא אותו במונחים לאומיים ברגע שהוא מציג אותם כסיפורת לאומית אוטנטית.

דברים אלה יכולים להאיר באור חדש את האופן שבו אנו מבינים את משמעותו של החוקן הלאומי. תפקידו של החוקן הלאומי לגבות את זהותה של הקהילה הלאומית. ואכן, כפי שנאמר לעיל, לOID סבור כי על החוקן הלאומי לייצר את ההשלמה בין הפרט לכלל, בין האינטנס הפרטיא לאינטנס הלאומי. אולם לבנר תפיסה הפוכה של יחס הייצוג בין הספרות למציאות הלאומית והוא דוחה את הספרות המייצגת השלמה כזו. לדידו, תפקידה של הספרות האוטנטית אינו לגבור על האנטגוניזם בין זהותו של הפרט לדרישותיו של הקולקטיב הלאומי, אלא להפוך: להציג את חוסר התואם האסתטי בין הפרט לכלל, המביא להתרורותו של הפרט. רק ייצוג של ניגוד ושל פירוק בשדה האסתטי יכול לאפשר פעולה מוסרית אוטנטית חזק-ספרותית במישור הפוליטי-חברתי.

עמדת זו מביאה את ברנר גם לדוחות את הפרקטיקה הפרשנית האלגורית מהסוג הבא לידי ביטוי בעבודתו של פרדריך גיימסון למשל. במאמרו "ספרות העולם השלישי בעידן של קפיטליזם רב-לאומי" (Jameson 1986), גיימסון מאמץ את הבחנות של דלו וגואטרי לגבי הספרות המזוריית והמיןורי בניסין למפות את היחסים בין הפרקטיקות האקדמיות ב"עולם הראשון" לבין התוצר התרבותי של חברות "העולם השלישי".²² גיימסון טוען שהkowski של האקדמיה בעולם הראשון להערך נכואה את תרבויות העולם השלישי

²² מאמרו של גיימסון עורך ויכוח סוער, שבמהלכו הותחה בו ביקורת קשה. מאמר הביקורת הידוע ביותר, כך נראה, הוא מאמרו של איינז' אحمد (Ahmad 1987; ראו גם תגובתו של גיימסון, Jameson 1987). לסקירה של הוויכוח ולהערכה מחודשת של האלגוריה הלאומית, ראו בין היתר Sprinker (1987). 1993; Szeman 2001; Buchanan 2003.

נובע מיחסה של התרבות לפוליטיקה (ושל הפוליטיקה לתרבות) בחברות העולם השלישי, יחס העומד בינו לבין השורר בעולם הראשון. הוא טוען שהתרבות בעולם הראשון נוצרת מחרק "הקרע הרדיקלי בין הפרטיאלי לציבורי, בין הפואטי לפוליטי, בין מלכחת המניות והלא מודע לו של עולם המעמדות והכלכלה" (שם, 69). לעומת זאת, הtekסטים של חברות פוטוקולוניאליות "מטילים בהכרח ממד פוליטי בצורתה של האלגוריה הלאומית: סיפור גודלו של האינדיבידואל הפלטיאלי הוא תמיד אלגוריה לסייעת הערכה לקרוב של התרבות הציבורית ושל החברה בעולם השלישי" (שם, 69, הגדישה במקור). הדרין של ג'יימסן מעלה אפוא שאלות דומות לאלה הנובעות גם מן התרבות המודרנית: כיצד אפשר להחיל את אמות המידה של העולם הראשון על העולם השלישי? כמו האלגוריה התרבותית של המאה ה-19, האלגוריה הלאומית מאפשרת לג'יימסן להתעלת מעל הקרע בין "מזרח" ל"מערב" ובין "צפון" לדרום" ולאשר מחדש את אחדותו (האנטלקטוואלית) של העולם. מרבית המבקרים קושרים את מושג האלגוריה אצל ג'יימסן בספריו של מתקפה (Jameson 1979), אולם הדיוון בספרו הלא מודע הפוליטי (Jameson 1981) חשוב לא פחות. נקודת המוצא של ג'יימסן בספר זה היא הפער המשוגג [בספרות האמריקנית והאירופית] בין הציבורי לפרטיאלי, בין החברתי לפיסיולוגיה או בין הפוליטי לפואטי, בין ההיסטוריה או החברה לבין ה"אינדיבידואל..." [פער זה] מטיל מום בקיומו כסובייקטים אינדיבידואלים ומשתק את מחשבתו על זמן ועל שינויו באותה וודאות שהוא מנכר אותנו מן הלשון שלנו עצמה (שם, 20).

ג'יימסן פונה אל האלגוריה כדי לגשר בין שני צדי המשווה. בהסתמכו על הפרקטייה הפרשנית הנוצרית של ימי הביניים הוא מגדר את האלגוריה כ"סדרה של אירועים או טקסטים ופריטים היסטוריים משוכבתת במונחים של עלילה عمוקה יותר, יסודית ומחותית" יותר, [במונחים] של עלילת-על סמויה" (שם, 28). עלילות-על אלגוריות כאלה "חוותו עצמן בטקסטים כמו גם בחשיבותנו על טקסטים אלה" (שם, 34). במנוחיו של ג'יימסן, דומה שב"זער הארץ-ישראלית ואביזריהו" ברנר מגן על עצמו בפני האשומות הסותרות, שהסיפורות שלו אלגוריות ולא אלגוריות בעת ובזענה אחת. הקוראים ראו במנגן ומגן אלגוריה שהבדין שלא איןו מסתיר לא את הרפנטים ה"אמיתיים" שלה ולא את יומרה לבחון את החיים הלאומיים בארץ-ישראל דורך הדמיות והairoוים הבדיוניים. בה בעת הם האשימו את ברנר בכך שלא תפס נכווה את מהותה של המציאות בכלל ושל החיים הלאומיים בארץ-ישראל בפרט, וטענו שהרמן שלו מבטא רק את נשמו החוליה והמדוכאת. הקוראים גינו את הרמן על שהוא משקף את התפיסה הפרטיאלית והמעוותת של הטופר עד כדי כך שהוא מעמיד חיין בין הפרטיאלי לקולקטיבי. מבחינתו של ברנר, האשמה כפולה זו נובעת מן הקריירה של הספרות העברית באופן בלעדי כאלגוריה לאומית: הספרות מקדמת כביכול דמיות וairoוים אמיתיים וקשריהם אותם בעלייה כך שנוצר שיח-על לאומי, לכיד ועקביו. הוא, לעומת זאת, דוחה את האלגוריה משום שהיא יוצרת רושם מסויל של

מיוזג והתלכדות. לטענתו, כאמור לעיל, מ对照检查 הנוכחי של היהודים – בין קיומם גלותי בעבר לבין ליקויו לאומית-טרייטורייאלי בעtid – והפרגמנטציה של החוויה היהודית מונעים מן הספרות העברית האותנטית לאמץ את הצורה האלגורית.²³

משמעות דומות נדמה לי שברנר היה דוחה גם את הדגמים האלגוריים של פול דה מאן ושל ולטר בנימין; כאן אוכל להעיר על כך רק בקצרה. במאמרו "הרטוריקה של הזמניות" טוען פול דה מאן כי

שכיחותה של האלגוריה מחייבת תמיד לחשיפתו של גודל זמני אוטנטי... האלגוריה מצינית בעיקר מרחק ביחס למוקור שלה, ובוותרה על הנוסטלגיה ועל התשוקה להתלבך היא מבססת את הלשון שלה בריך של הבדל זמני זה. בשנותה כן היא מונעת מן אני הזדהות משלה עם הלא אני, שעתה מוכר באופן מלא, אם כי בכאב, ככל אני (de Man 1983, 206–207).

אולם אף שדה מאן קשור בין האלגוריה לאירוניה – הפיגורה שדרכה אפשר להכיר את חוסר האותנטיות של החוויה האנושית – האלגוריה יוצרת גם אשליה: "האלגוריה מופיעה כצורה רציפה היכולה להוביל משך כאשליה של המשכיות, שהיא יודעת שהיא ממשה" (שם, 226). ברנר יוצא בדיקן נגד אשליה זו, משומש שביעינו היא מדיקת אידה-האפשרות למקם על משך אחד ייחידות שבמהותן הן חסרות מידת מושתפת (שאלה אחרת, שיש עוד לבחון, היא אם ברנר היה מקבל את מושג האירוניה של דה מאן). זאת ועוד, בעבור דה מאן, תקיפות הידע של האלגוריה ושל האירוניה מוגבלת בתחום הופעתן: "שני אופנים אלה מוארים (de-mystified) באופן מלא כשהם נותרים בתחום הלשון שלהם, אך הם פגיעים להלוטין לעיוורון מהודש ברגע שהם עוזבים תחום זה לעולם האምפרי" (שם, 226). ברנר מבקש כמובן לבסס מהלך אחר, שבו אפשר ליחסם בספרה הפוליטית את הידע המושג בספרה האסתטית.

נדמה לי שברנר קרוב יותר למושג האלגוריה של ולטר בנימין, אולם גם כאן אבקש לטעון שביסודו של דבר ברנר היה דוחה אותו מיסיבות דומות לאלה שהעלתי זה עתה. גם אצל בנימין האלגוריה חשפת את טבעו האמתי של הקיום האנושי, את פניה הצבועות של ההיסטוריה כנוף קמאי מאובן... בכך מתבטאת לא רק טבע קיומו של האדם במילאו, אלא גם ההיסטוריה הביאוגרפית של הפרט הבודד בדמותו, דמות טבעו החורב "שלآخر הנפילה", מתבטאת במלוא משמעותה חידה (Benjamin 1974, 343).

על כן, בעבור בנימין, מחזה הגזון (Trauerspiel) הגרמני מגלם את ההיסטוריה כחורכה וכך

כמה ממקניו של ג'יימסן טוענים שהעובדת הפטוטקלוניאלית מניציחה דגמים של אלימות, התעללות וニצול הובילה סופרים לניטוש את האלגוריה לטובת דגמים פואטיים אחרים (ראו למשל Franco 1997). בעוד מקרים אלה מאפיינים את הצד האנטיאלגוררי כתגובה לאלימות לאחד שזו כבר התבessa במדינות הלאות השונות, ברנר דוחה את האלגוריה עוד לפני ביסוסה של קהיליה לאומיות יהודית ואפילו, אפשר לטוען, עוד לפני שהשיה הלאומי היהודי הפך לשיח הגמוני.

מחיז את התפקידו הגלומה בה (שם, 354–353). אף שברנר היה חש ודאי קרבה לחיזיון זה של התפוררות, דומה שהוא מזכיר שני מאפיינים חשובים של האלגוריה הבניינית. אמנם, על פי בניין, התבנית האלגורית מביעה את חוסר התואם בין מסמניה למסומניה, ככלומר בין עולם החולין (שבו מצוים המסמנים) למישור האלוהי (שאליו מצבאים מסוימים אלה), בין הפגמנט לשלם ובין מוסכמה למביע (שם, 351). אך בה בעת היא ממחישה גם את הסינתזה הדיאלקטיבית בין אנטינומיות אלה, סינתזה שברנר יוצאה נגדה. זאת ועוד, בעבור בניין, האלגוריה מתכוונת בוחן אחזות מרחביות המרכז סביבה מרכזו אחד: "האלגוריה בצורתה המפותחת ביותר... מוליכה עצם חוץ [מלכות]; סביבה למרכז הפיגורלי... מתקבץ מלאה הסמלים" (שם, 364). אולם ברנר מצביע דווקא על התפקידו של המרחב הלאומי, הנובעת בדיקת מהיעדרו של מרכז כובד המקבץ סביבו את המסמנים.

ברנר דרש מן הספרות העברית לדוחות את אשליית המיזוג וההשלמה בין הפרטיליציבורי, בין האינדיידואל ללאום. על הספרות לשסע את הרושם המטעה של חילופין והמרה מסודרים בין הפרטיליציבורי ולהציג את היעדרו של קנה מידת משותף לחוויה האינדיידואלית ולחוויה הקולקטיבית. רק אם תהורס הספרות את החוויה המטעה של לכידות ומלאות היא תוכל לפרש נכונה את ההתנסות היהודית הקונקרטית, פרטית כקולקטיבית, של נישול והתפוררות — ככלומר של דה-טריטוריאלייזציה — העומדת כבסיס החוויה היהודית הלאומית.

כיצד אפשר, אם כן, ליישב בין מקומו המרכזי של ברנר בתרכות העברית הלאומית לבין הדקונסטרוקציה שהוא מציג ב"זינר הארץ-ישראל ואביזרוּהו"? האם יש להסביר שברנר הוא סופר חתני, המאמץ את התביעות של הספרות הלאומית רק כדי לקעקע אותן? נדמה לי שהתשובה אחרת: המאמר של ברנר רמז על כך שבמרקזה של התרבות העברית הלאומית אין תשואה לייצג השלמה ותואם לאומיים, אלא להפוך: יש בה תשואה לייצג חתירה תחת השלמה כזו וערעור עליה. במילים אחרות, הלוגיקה המעצבת את מרכזה של התרבות הלאומית היא אותה לוגיקה המזווהה בדרך כלל עם שוליה של תרבויות זו. לוגיקה זו קוראת תיגר על האחדות ועל הלכידות הלאומיות ומאיימת עליה. בסיכון של דבר היא מסכנת רק את האופן שבו הפרט נטמע בכלל, אלא אף את אחדותו ואת זהותו של הסובייקט הלאומי. יתר על כן, למרות חתנותו לכארורה של הילך מחשבה זה, דווקא הוא הפך לאחד המוביילים בביקורת הספרות העברית הלאומית מזו פרטום מאמנו של ברנר ועד היום. אם אמנים תיאור זה העולם, כי אז יש לבחון מחדש את ההנחהות בדבר אופייה של התרבות העברית הלאומית והרטוריקה המבנה אותה — הנחות המצביעות את האחדות ואת הלכידות של המרכז מול שוליה המפוזרים של המפה הלאומית. במקומות זאת, נדמה לי שמרקזה של התרבות העברית הלאומית עצמו קרווע ומפואר — ודוקא בכך טמון סוד כוחו.

ביבליוגרפיה

- אהרוןסון, שלמה, תשנ"ג. "... ועל דעת הקהיל", אלפיים 6 : 69–74.
- אלידע, עוזי, 1992. "עתונות הסנסציה בארץ ישראל בתחילת המאה ה-20", קשר 11 : 70–79 ; קשר 12 : 76–85.
- אנדרסון, בנדיקט, [1991] 1999. קהילות מודמיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה, תרגם דן דאור, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב.
- בנ-אריה, יהושע, 1970. ארץ ישראל במאה הי"ט: גילוייה מחדש, כרטא, החברה לחקר ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים.
- , תשל"ג. "מפות המדינה הראשונות של ירושלים", ארץ-ישראל י"א : 64–74.
- , תשמ"ו. "ספרות הנוסעים המערביים לארץ-ישראל במאה הי"ט כמקור היסטורי וכתופעה תרבותית", קתדרה 40 : 159–188.
- , תשנ"א. "לאופניה של הספרות הגיאוגרפיה העברית על ארץ-ישראל במאה הי"ט עד מלחמת העולם הראשונה", ארץ-ישראל כ"ב : 36–44.
- בצלאל, יצחק, תשמ"ט. "על יהודו של 'החרות' (תרס"ט–תרע"ה) ועל חיים בן-עטר בערכיו", פעמים 40 : 121–155.
- ברינקר, מנחם, תש"נ. עד הסימטה הטברינית: מאמר על סיוף ומחשבה ביצירת ברנר, עם עורך, תל-אביב.
- ברנר, יוסף חיים, 1911. "הゾנර הארץ-ישראלי ואביזורייו: ממכבים פרטיים", הופיע הצעיר, 10.8.1911.
- , תרע"א. מכאן ומכאן, ספרות, ורשה.
- , תשל"ח–תשמ"ה. כתבים, 4 כרכים, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- גביש, דב, תשנ"ב. "מפת הגليل של משלחת המטה הכללי הצרפתי (1870)", קתדרה 61 : 133–140.
- גביש, דב, ו아버지י בן-פורת, תשס"ד. "מפות עמוקה: סמן דרך במיפוי עותמאני בארץ-ישראל", קתדרה 109 : 131–138.
- גביש, דב, ורות קרכ, 1993. "המייפוי החקני של ארץ-ישראל בשנים 1858–1928", קרקע 37 : 31–43.
- גוברין, נורית, תשל"ח. מפתחות, הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- , תשנ"א. ברנר: "אובד עצה" ומורידך, משרד הביטחון, תל-אביב.
- גורביצין, זלי, וגדעון ארן, תשנ"ב. "על המקום (אנתרופולוגיה ישראלית)", אלפיים 4 : 9–44.
- , תשנ"ד. "המطبع הקשה של המקום: מענה מסכם למאמרי התגובה הרבים לעל המקום", אלפיים 8 : 173–177.
- גרן, חיים, 1999. לבו חיקרו את הארץ: מחקר הגרמני של ארץ-ישראל במאה התשע-עשרה, יד בן-צבי, ירושלים.
- , תש"ס. "מדידה ומיפוי חלוצים בגליל ובחוון: מפה מקורות הירדן, 1841 ומספר הלגיה, 1838", קתדרה 96 : 111–130.

- دلוז, זיל, ופליקס גואטרי, 2005. קפקא: לקראת ספרות מינורית, תרגמו רפאל זגוריאן-אורלי ויורם רון, רסלינג, תל אביב.
- הולצמן, אבנر, תשנ"ח. "אמת חדשה בארץ-ישראל: על התודעה העצמית בספרות העליה השנייה", העליה השנייה: מחקרים, ערך ישראל ברטל, יד בן-צבי, ירושלים, עמ' 367–385.
- הירשפולד, אריאל, 2000. "רטט צמורות ודגמים מלוחים: על המיללים והדברים ב'עצמם' ליה' ברנר", ספרות וחכונה בתרכות העברית החדשה: מאמרים מוגשים לגרשון שקד, עברו יהודית בראל, יגאל שורץ ותמר הס, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, עמ' 71–81.
- וילנאי, זאב, תשכ"א. ארץ-ישראל בתמונות ובמפות עתיקות, ראובן מס, ירושלים.
- , תשכ"ח. המפה העברית של ארץ-ישראל: מחקר בקבורות הcartographia העברית, תיאור מפות ותרשימים קדומים בכתבוףביבלויגרפיה, אחיעבר, ירושלים.
- חבר, חנן, 2007. "שארית החzon: 'הוזן הארצי' ו'אביוזריהו' מאת י.ח. ברנר", רגע של חולדה: מחקרים בספרות עברית ובספרות יידיש לבבון דן מIRON, ערך חנן חבר, מוסד ביאליק, ירושלים, 327–340.
- לאור, יצחק, 1992. "היסטוריה בגוף ראשון רכבים: כתובים את הארץ", הארץ, 31.1.1992.
- , 1992. "ومה היסטוריה שכנה?", הארץ, 7.2.1992.
- לויד-רובין, מילכה, תשנ"א. "מפות ירושלים בימי הביניים", ספר ירושלים: התקופה הצלבנית והאיובית, ערכו יהושע פראור וחגי בן-שמעאי, יד בן-צבי, ירושלים, עמ' 418–507.
- נאור, מרדכי, תשס"ה. רבותי, העיתונות: פרקים בקבורות התקשות הכתובה בארץ, משרד הביטחון, תל-אביב.
- ניגר, מוטי, טרם פורסם. "מו"ל שלশום: ראשית המו"לות העברית בארץ-ישראל".
- עגנון, שמואל יוסף, תש"ס. מעצמי אל עצמי, שוקן, ירושלים.
- פרוש, איריס, תשנ"ב. קנון ספרותי ואידיאולוגיה לאומית: ביקורת הספרות של פרישמן בהשוואה לביבורת הספרות של קלונר וברנו, מוסד ביאליק, ירושלים.
- צמת, שלמה, טרע"ג. "י.ח. ברנר", השלח כ"ח: 462–473.
- , תשכ"ד. עירובין: מסה וביקורת, דבר, תל-אביב.
- קוחנלו, ביאנקה, תשנ"א. "השפעת מסעי הצלב על התיאורים החזותיים של ירושלים", ספר ירושלים: התקופה הצלבנית והאיובית, ערכו יהושע פראור וחגי בן-שמעאי, יד בן-צבי, ירושלים, עמ' 399–417.
- קימרלינג, ברוך, תשנ"ג. "על דעת המקומות...: על היסטורייה חברתיות ועל אנתרופולוגיה המגייסת-עצמה של ישראל", אלפיים 6: 57–68.
- רובין, ריכב, תשמ"ו. "מפות עתיקות של ירושלים כמקורות גיאוגרפיים-היסטוריים", מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ-ישראל י"ב: 52–64.
- , תשמ"ח. ירושלים במפות ובמראות: מן התקופה הביזנטית ועד המאה ה"ט, נהר, תל-אביב.
- רוזקרופצקי, אמנון, חנוך, תשנ"ט. "השיטה אל ההיסטוריה של הגאולה, או: מהי ה/היסטוריה/ שאליה מתבצעת ה'שיטה', בביטוי 'השיטה אל ההיסטוריה'?", הצענות והזרה להיסטוריה: הערכה חדשה, ערכו שנ"ג אייזנשטיין ומשה ליסק, יד בן-צבי, ירושלים, עמ' 249–276.

- שטנר, יצחק, תש"א. מפת ארץ ישראל ותולדותיה, מוסד ביאליק, ירושלים.
- שפירא, יוסף, תשכ"ז. הפועל הצער: הרעיון והמעשה, עיינות, תל-אביב.
- שקר, גרשון, תשמ"ג. הסיפורת העברית: 1880–1980, כרך ב: בארץ ובתפוצות, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- שושן, אבי, תשס"ג. "בין 'מורח' למרכז: ירושלים בציורי רבי יהוסף שווארץ", *הידושים בחקר ירושלים* ח: 199–171.
- תשבி, אריאל (עדך), 2001. ארץ ישראל במופת ממידבא ועד הלויין, מוזיאון ישראל ומשרד הביטחון, ירושלים ותל-אביב.
- Ahmad, Aijaz, 1987. "Jameson's Rhetoric of Otherness and the 'National Allegory,'" *Social Text* 17: 3–25.
- Anderson, Benedict, 1998. "Nationalism, Identity, and the World-in-Motion: On the Logic of Seriality," in *Cosmopolitics: Thinking and Feeling beyond the Nation*, eds. Pheng Cheah and Bruce Robbins. Minneapolis: Minnesota University Press, pp. 117–133.
- Benjamin, Walter, 1974. *Gesammelte Schriften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Brinker, Menachem, 1983. "Brenner's Ideology as a Literary Critic," *Modern Hebrew Literature* 3–4: 13–25.
- Buchanan, Ian, 2003. "National Allegory Today: A Return to Jameson," *New Formation* 51 (1): 66–79.
- Carter, Paul, 1988. *The Road to Botany Bay*. New York: Alfred A. Knopf.
- Davis, John, 1996. *The Landscape of Belief: Encountering the Holy Land in Nineteenth-Century American Art and Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari, 1987. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, trans. Brian Massumi. Minneapolis: Minnesota University Press.
- de Man, Paul, 1983. *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. London: Routledge.
- Franco, Jean, 1997. "The Nation as Imagined Community," in *Dangerous Liaisons: Gender, Nation, and Postcolonial Perspectives*, eds. Ann McClintock, Amir Mufti and Ella Shohat. Minneapolis: Minnesota University Press, pp. 130–137.
- Gluzman, Michael, 2003. *The Politics of Canonicity: Lines of Resistance in Modernist Hebrew Poetry*. Stanford: Stanford University Press.
- Harley, John Brian, 1988. "Maps, Knowledge and Power," in *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design, and Use of Past Environments*, eds. Denis Cosgrove and Stephen Daniels. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 277–312.
- Hazak-Lowy, Todd, 2003. "Between Realism and Modernism: Brenner's Poetics of Fragmentation," *Hebrew Studies* 45: 41–64.

- Hopkins, Ian, 1968. "19th Century Maps of Palestine: Dual-Purpose Historical Evidence," *Imago Mundi* 22: 30–36.
- Huggan, Graham, 1990. "Decolonizing the Map: Colonialism, Poststructuralism and the Cartographic Connection," in *Past the Last Post: Theorizing Post-Colonialism and Post-Modernism*, eds. Ian Adam and Helen Tiffin. Calgary: Calgary University Press: 125–138.
- Jameson, Frederic, 1979. *Fables of Aggression: Wyndham Lewis, the Modernist as Fascist*. Berkeley: California University Press.
- , 1981. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca: Cornell University Press.
- , 1986. "Third-World Literature in the Area of Multinational Capitalism," *Social Text* 15: 65–88.
- , 1987. "A Brief Response," *Social Text* 17: 26–27.
- Kronfeld, Chana, 1996. *On the Margins of Modernism: Decentering Literary Dynamics*. Berkeley: California University Press.
- Levy-Rubin, Milka, and Rehav Rubin, 1996. "The Image of the Holy City in Maps and Mapping," in *City of the Great King*, ed. Nitsa Rosovsky. Cambridge: Harvard University Press, pp. 352–379; 530–536.
- Lloyd, David, 1986. "Arnold, Ferguson, Schiller: Aesthetic Culture and the Politics of Aesthetics," *Cultural Critique* 2: 137–169.
- , 1987. *Nationalism and Minor Literature: James Clarence Mangan and the Emergence of Irish Cultural Nationalism*. Berkeley: California University Press.
- Long, Burke, 2003. *Imagining the Holy Land: Maps, Models, and Fantasy Travels*. Bloomington: Indiana University Press.
- Melman, Billie, 1992. *Women's Orient: English Women and the Middle East, 1718–1918*. Ann Arbor: Michigan University Press.
- Monk, Daniel, 2002. *An Aesthetic Occupation: The Immediacy of Architecture and the Palestine Conflict*. Durham: Duke University Press.
- Moscrop, John James, 2000. *Measuring Jerusalem: The Palestine Exploration Fund and British Interests in the Holy Land*. London: Leicester University Press.
- Nebenzahl, Kenneth, 1986. *Maps of the Holy Land: Images of Terra Sancta through Two Millennia*. New York: Abbeville Press.
- Noyes, John, 1992. *Colonial Space: Spatiality, Subjectivity and Society in the Colonial Discourse of German South West Africa 1884–1916*. Philadelphia: Harwood Academic Publishers.
- Obenninger, Hilton, 1999. *American Palestine: Melville, Twain, and the Holy Land Mania*. Princeton: Princeton University Press.

- Pratt, Mary Louise, 1985. "Scratches on the Face of the Country; Or, What Mr. Barrow Saw in the Land of the Bushmen," *Critical Inquiry* 12: 119–143.
- Rabasa, José, 1993. *Inventing America*. Norman: Oklahoma University Press.
- Sasson, Abraham, 1999. "The Maps of 'Palestine' by Rabbi Joseph Schwartz," *Israeli Map Collectors Society* 17: 3–8, 27–28.
- Sprinker, Michael, 1993. "The National Question: Said, Ahmad, Jameson," *Public Culture* 6: 3–29.
- Szeman, Imre, 2001. "Who's Afraid of National Allegory? Jameson, Literary Criticism, Globalization," *The South Atlantic Quarterly* 100 (3): 803–826.
- Wajntraub, Eva, and Gimpel Wajntraub, 1992. *Hebrew Maps of the Holy Land*. Wien: Verlag Brüder Hollinek.